

บทที่ ๕

สรุปการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปการวิจัย

ปรากฏการณ์ทางศาสนาที่เกิดขึ้นในโลกคือ การที่ศาสนามีมากกว่าหนึ่งและศาสนาไม่เหมือนกัน ส่งผลต่อความแตกต่างทางศาสนาหลักๆ ๓ ประการคือ ความแตกต่างเกี่ยวกับประสบการณ์ทางศาสนา ความแตกต่างเกี่ยวกับการตีความศาสนา และความแตกต่างเกี่ยวกับความจริงทางศาสนา ที่ผ่านมีความพยายามทางศาสนาในการแก้ปัญหาความแตกต่าง/ความขัดแย้งทางศาสนาที่มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะความขัดแย้งที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในใจของผู้มีศาสนา

การแก้ปัญหาความแตกต่าง/ความขัดแย้งทางศาสนาที่โดดเด่นมีอยู่ ๓ วิธีคือ วิธีแรกเป็นความพยายามที่จะยืนยันว่า ศาสนา ก. มีความถูกต้อง/ความเหมาะสม/ความรอด/ความจริง กว่าศาสนาอื่นอย่างไร และศาสนาอื่นไม่ถูกต้อง/ไม่เหมาะสม/ไม่ใช่ความรอด/ไม่ใช่ความจริง อย่างไรก็ตามวิธีนี้เป็นวิธีแบบเชิงเดี่ยวเพื่อการยืนยันว่า นอกจากศาสนา ก. แล้วไม่มีความรอด/ความหลุดพ้นอื่นใด วิธีที่สอง เป็นความพยายามที่จะยอมรับศาสนาอื่นในฐานะที่มีความถูกต้อง/เหมาะสม/ความรอด/ความจริง อยู่บ้าง แต่ไม่ใช่ทั้งหมด เพราะเมื่อเทียบกับศาสนา ก. แล้ว ศาสนา ก. มีความสมบูรณ์ที่สุดแล้ว ดังนั้น จึงเป็นการยอมรับศาสนาอื่นเฉพาะที่สอดคล้องกับศาสนาของตนเท่านั้น หรือการเอาศาสนาอื่นมาหักล้างศาสนาของตน อันเป็นการเคลื่อนย้ายจากการปฏิเสธศาสนาอื่นเป็นการยอมรับอยู่บ้าง วิธีนี้อาจเป็นวิธีแบบเชิงเดี่ยวชนิดแตกก้าน และวิธีที่สามคือการยอมรับว่า ทุกศาสนามีความถูกต้อง/เหมาะสม/ความรอด/ความจริง เหมือนกัน ปัญหาที่ตามมาคือ การยอมรับไม่ได้กับการที่ความจริงสูงสุดทางศาสนาจะมีความหลากหลาย สิ่งที่ตามมาคือการมีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกันเช่นเดิม อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความพยายามในการแก้ปัญหาอย่างไร ความแตกต่าง/ความขัดแย้งทางศาสนาทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนาก็ยังไม่ได้หมดลง

อีกทัศนะหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะเป็นทางออกที่ดีกว่าวิธีอื่นๆ ในการแก้ปัญหาทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนาที่ศษณะนั้นคือ “ไม่มีศาสนา”

ทัศนะ “ไม่มีศาสนา” ถูกเสนอโดยพุทธทาสภิกขุ ผู้มีสถานภาพเป็นนักบวชแนวอริยวาทิ แต่ก่อนที่ท่านจะเสนอทัศนะนี้ ท่านได้เคยกล่าวว่า “ศาสนาคือสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด จำเป็นที่สุด และโดยเนื้อแท้แล้วศาสนามีเพียงศาสนาเดียว” คำกล่าวนี้ดูจะขัดแย้งกับข้อเสนอ “ไม่มีศาสนา”

และขัดแย้งกับปรากฏการณ์ทางศาสนาโลกที่ว่า ศาสนามีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน ข้อกังขาที่เกิดขึ้นคือ อะไรคือ “ศาสนาเดียว” และ “ไม่มีศาสนา” สองสิ่งนี้ขัดแย้งกันเองจริงหรือ พุทธทาสภิกขุมีคำอธิบายเรื่องนี้อย่างไร ข้อเสนอี่นำไปสู่การแก้ปัญหาคือความแตกต่าง/ความขัดแย้งทางศาสนาได้อย่างไร

ในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ใช้คำว่า “การข้ามพ้นความเป็นศาสนา” แทนคำว่า “ไม่มีศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุ แต่ยังคงใช้คำว่า “ไม่มีศาสนา” ในกรณีที่เนื้อหาเรียกร้องค่านี้อย่างไรก็ตาม ยังมีสิ่งที่ตามมาคือข้อกังขาที่กล่าวมานั้นคือ ในชีวิตทางศาสนานั้น ทำไมเราต้องข้ามพ้นความเป็นศาสนา การข้ามพ้นความเป็นศาสนาเป็นการผิดต่อคำสอนของทุกศาสนาหรือไม่ และการไม่มีศาสนาเป็นการทำลายระบบความเป็นศาสนาหรือไม่ ผู้วิจัยจำเป็นต้องใช้คำอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ไม่มีศาสนา” ด้วย เช่น ความจริงตามธรรมชาติ การผ่านพ้นความเป็นศาสนา เป็นต้น ในกรณีที่เนื้อหาจำเป็นต้องใช้และนำไปสู่คำตอบนั้น

จากการศึกษา “แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ” พบว่า มีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการข้ามพ้นทางศาสนา คือ มีบางทัศนะที่เห็นว่า ศาสนาไม่มี ความหมาย/ไม่มีประโยชน์ต่อการที่คนจะมีชีวิตที่ดี หรือ การมีชีวิตที่ดีไม่จำเป็นต้องพึ่งพาศาสนา บางกลุ่มแม้จะไม่ปฏิเสธศาสนาทั้งหมด แต่มองว่า ศาสนาน่าจะได้รับการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่มีใน เวลาและพื้นที่เฉพาะไปสู่เวลาและพื้นที่อีกรูปแบบหนึ่ง หรือเราต้องเลือกเฉพาะสาระสำคัญของ ศาสนาเท่านั้น เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต จึงคัดค้านจะปฏิเสธศาสนาบางส่วน เฉพาะที่ไม่ได้เอื้อความหมายที่สอดคล้องกับความจริงและความเป็นจริง แต่ไม่ได้ปฏิเสธศาสนาที่เป็นศาสนาอย่างแท้จริง ในแนวคิดที่สอง เป็นการมองศาสนาว่ามีความจริงและมีประโยชน์ต่อโลก จึงมีความพยายามที่จะนำสิ่งที่เชื่อมั่นว่าดีที่สุดของศาสนาที่มนุษย์ควรจะได้รับออกสู่สาธารณะ แต่ เพราะศาสนามีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน (เพราะมากกว่าหนึ่งจึงเห็นความแตกต่าง เพราะมีความแตกต่างจึงเห็นถึงความไม่เหมือนกัน เพราะเห็นความไม่เหมือนกันจึงมีความขัดแย้งในการที่จะเสนอสิ่งที่เชื่อมั่นว่าดีที่สุดของศาสนา) จึงมีความพยายามทางศาสนาแบบ ๓ ลักษณะคือ แนวคิดแบบ “Religious Exclusivism” “Religious Inclusivism” และ “Religious Pluralism”

ปัญหาที่ศาสนาไม่อาจเป็นเอกภาพได้ น่าจะเกิดจาก ประสบการณ์ การตีความ และความจริงทางศาสนาที่แตกต่างกัน อย่างที่นักปรัชญาได้ตั้งข้อสังเกตไว้ โดยภาพรวมคือ “การนับถือศาสนา” จึงมีประสบการณ์ การตีความ และความจริงที่แตกต่างกัน ระหว่างศาสนาด้วยกัน ชีวิตทางศาสนาถูกแปรสภาพมาจากข้อความในคัมภีร์ทางศาสนาและการที่เรายอมรับไม่ได้กับความหลากหลายทางศาสนา แม้ว่าในความหลากหลายจะมีความเป็นหนึ่งเดียวในลักษณะของความจริงทางศาสนาก็ตาม

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่มืออยู่จริง โดยศาสนาคือสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด และจำเป็นที่สุด การที่เรามองว่าศาสนาแตกต่างกัน มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกันนั้น เพราะความเข้าใจที่แตกต่างกัน ท่านได้แบ่งความเข้าใจศาสนาของคนออกเป็น ๓ ระดับคือ ระดับปุถุชน จะเข้าใจว่าศาสนามีความแตกต่าง ระดับคนถึงศาสนา จะเข้าใจว่า โดยเนื้อในแล้วศาสนาเหมือนกัน และระดับคนไม่มีศาสนา/ข้ามพ้นศาสนา/ผ่านพ้นศาสนา/เหนือศาสนา จะเข้าใจว่า ว่างศาสนา ซึ่งระดับหลังนี้มีนัยทางภาษาอีกแบบหนึ่งมากกว่าที่จะเข้าใจตามข้อความปรากฏ

ในการให้ความหมายของคำว่า “ศาสนา” ที่แปลมาจากภาษาอังกฤษ คือ “Religion” นั้น ในวงวิชาการศึกษาศาสนาในไทย อาจดูไม่สอดคล้องกันเมื่อพิจารณาจากที่มาของศัพท์ เพราะศัพท์เดิมนั้นหมายถึงการยึดโยงกับพระเจ้า ขณะที่ คำว่า “ศาสนา” ตามศัพท์แปลว่าคำสอน พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีความสอดคล้องกันโดยสารถะ และพัฒนาไปสู่ความหมายที่อธิบายร่วมกันเป็นสากลได้ว่า ศาสนาคือการประพฤติหรือการกระทำตามกฎความจริงธรรมชาติอันเด็ดขาดอันทำให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นระหว่างมนุษย์และสภาพสูงสุดคือความไม่มีทุกข์ ดังนั้น แม้ว่าเมื่อท่านกล่าวถึงศาสนาที่อาจเข้าใจได้ว่า มากกว่าหนึ่งและหลากหลาย อย่างในข้อความว่า “ทุกๆศาสนา” และ “ศาสนาอื่นๆ” เป็นต้น แต่เบื้องหลังข้อความเหล่านั้นจะมีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาและไม่มี ความแตกต่าง ท่านจึงกล่าวว่า “โลกนี้มีศาสนาแต่เพียงศาสนาเดียว คือศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอด” ถ้าถือเอาความคิดเบื้องหลังข้อความนี้ เราจะพบว่า ระหว่างสิ่งมีชีวิตนั้น นอกเหนือจากศาสนาแล้วไม่มีอื่นใด เพราะทุกชีวิตต้องการรอดพ้นจากทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น จึงมีระดับปัญหาที่แตกต่างกันในการแสวงหาความรอด

ในความคิดของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าท่านจะบอกว่ามีเพียงศาสนาเดียวในโลก แต่ศาสนาเดียวที่ว่านี้จะมีอยู่ ๒ ลักษณะคือ ศาสนาเดียวที่ไม่แท้จริง และศาสนาเดียวที่แท้จริง ศาสนาแบบแรก แม้จะพยายามทำตัวเองให้รอดจากทุกข์ แต่กลายเป็นเพิ่มความทุกข์หรือความทุกข์ไม่ได้ลดลง แต่ศาสนาแบบแท้จริงนั้น ต้องมุ่งไปสู่ความทุกข์ให้ลดลง และการไม่มีทุกข์เลยเท่านั้น ท่านเปรียบศาสนาแท้จริงเหมือนแก่นของต้นไม้ ส่วนศาสนาที่ไม่แท้จริงเหมือนกระพี้ของต้นไม้ เพราะการที่ศาสนาเดียว (แท้จริง) คือศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ ทุกๆศาสนาโดยชื่อมีการกระทำเพื่อการก้าวไปสู่ความรอดจากทุกข์ ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ จึงมีความเป็นกลางทางศาสนาของศาสนาโดยชื่อเหล่านั้น

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ในศาสนา (ที่แท้จริง) มีความจริงทางศาสนา อันมีลักษณะหนึ่งเดียวแผ่ปกคลุมทั่วสรรพสิ่ง เป็นปฐมเหตุ อยู่ในฐานะ “กฎ” อันไม่เปลี่ยนแปลงอย่างถาวรสิ้นเชิง มีภาวะ คือ ความเป็นอย่างถาวรที่มั่นคง หรือ ความเป็นเช่นนั้น อันเป็นสัจภาวะ ซึ่งเป็นฐานรองรับปรากฏการณ์ ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย แต่สัจภาวะไม่ได้เปลี่ยนแปลงตาม การบอกว่าความจริงทางศาสนาอยู่

ในฐานะกฎ ท่านอธิบายว่า แสดงออกใน ๓ มิติคือ (๑) กฎแห่งความไม่คงที่ การต้องเปลี่ยนแปลง และไม่มีตัวตน (๒) กฎแห่งความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน เป็นการแปรสภาพตามเหตุปัจจัย และ (๓) กฎแห่งความดับสิ้นทุกข์ กฎดังกล่าวนี้ รองรับด้วยสัจภาวะคือ ความที่มันเป็นอย่างนั้นหรือธรรมชาติ กฎมีความเป็นสากล อันมีอยู่ทุกหนทุกแห่งเป็นอันเดียวกันทั้งหมด ท่านจึงเรียกว่า “ไควล์ธรรม” ซึ่งเป็น “อสังขตะ” เพราะไม่มีอะไรจะทำให้ความเป็นกฎนี้เปลี่ยนแปลงได้ และเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่ง อันเป็นแม่ของสรรพสิ่ง เหมือนกับเต้าที่เป็นธาตุเดิมแท้ เพราะสรรพสิ่งต้องเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป แต่แก่นแท้ของสรรพสิ่งมีอยู่ตลอดอนันตกาล เหมือนกับปรมาณู เพราะอันอะไรทำให้พินาศไม่ได้ คือพระเจ้าอย่างแท้จริง เพราะเป็นที่ออกมาของสรรพสิ่ง เป็นสิ่งสูงสุด อิสระเหนือสิ่งใด พุทธทาสภิกขุเรียกความจริงทางศาสนาแบบนี้ว่า ความจริงตามธรรมชาติ

กฎสากลคือศาสนาแห่งไควล์ เพราะ “เกวละ” แปลว่า สิ้นเชิง หมายถึงไม่มีที่ว่าง เต็มทั้งหมด ละเอียด อันเป็นเดียวกัน เพราะไควล์คือสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวง (สรรพสิ่ง) ไม่เที่ยงแท้มีอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปบนไควล์ ดังนั้น เมื่อนำสิ่งทั้งปวงออก จะเหลือความเที่ยงแท้คือ ไควล์ อันเป็นสิ่งเดียวกันกับ “นิพพาน” และ “สุญญตา” เพราะนิพพานคือความดับไม่เหลือแห่งกิเลสที่ทำให้เกิดทุกข์ และดับไม่เหลือแห่งทุกข์ที่เกิดจากกิเลส อันเป็นความว่าง (สุญญตา) จากการยึดมั่นถือมั่น ดังนั้น ในศาสนาแห่งไควล์ จึงไม่มีสิ่งทั้งปวงจะให้ยึดถือ ไม่มีที่ตั้งแห่งทุกข์และกิเลสที่จะทำให้เกิดทุกข์ จึงเป็นนิพพานและความว่าง (สุญญตา)

คำว่า “ว่าง” มีอยู่ ๒ ความหมายคือ ว่างในความหมายที่ว่า ไม่มีสิ่งใดๆ ซึ่งสิ่งนั้นเราเคยมีอยู่ก่อน เช่น ห้องว่าง เพราะไม่มีอะไรเลยนอกจากห้อง และว่างในความหมายที่ว่า มีสิ่งทั้งปวงอยู่ แต่ไม่ได้ยึดถือหรือเอาใจไปจับว่ามีสิ่งนั้น มีสิ่งนี้ ว่างคือนิพพานนี้หมายถึงว่างในความหมายหลัง ศาสนาแห่งไควล์ จึงดูเหมือน “ศาสนาที่อยู่” แต่ในภาวะแห่ง “ไควล์” “นิพพาน” “สุญญตา” นั้น “ไม่มีศาสนา” เพราะเมื่อถอนสิ่งทั้งปวงออก (ไม่ยึดจับด้วยใจและไม่มีคนเป็นที่ตั้งแต่การจะไปยึดจับ) จึงเหลือความว่าง อันหมายถึง ว่างจากการถือครอง ความไม่มีทุกข์ ความไม่มีที่มิ

ศาสนาแห่งไควล์คือ “ไม่มีศาสนา” เพราะเมื่อเราถอนสิ่งทั้งปวงออก จะเหลือความว่างจากการมีศาสนา หากจะมีศาสนาก็มี “ศาสนาแห่งความไม่มี” หรือ “ศาสนาแห่งว่าง (ว่างจากการมีศาสนาเพราะไม่มีอดีตทำให้ว่างความมี)” อันเป็นศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ ที่เป็นความรอดจากทุกข์อย่างแท้จริง ดังนั้น ปัญหาความขัดแย้งทางศาสนา ศาสนาที่มีมากกว่าหนึ่งและแตกต่าง จึงไม่มี เพราะเราได้ข้ามพ้นจากความเป็นศาสนา/ผ่านพ้นจากความเป็นศาสนาไปสู่ความไม่มีศาสนาแล้ว จึงเป็น “หนึ่งเดียว” ที่ปลอดพ้นจากความขัดแย้งและแตกต่างทางศาสนา

พุทธทาสภิกขุเรียก “ความจริงทางศาสนา” ที่กล่าวมานั้นว่า “ความจริงตามธรรมชาติ” เพราะเป็นความจริงที่ผ่านพ้นจากความเป็นศาสนาแล้ว ในการกล่าวถึงความจริงทางศาสนาแบบ

ทั่วไป เราคงเถียงคำว่า “ความจริงทางศาสนา” ไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาข้อความทางศาสนาที่สื่อมาจากคัมภีร์เป็นต้นนั้น เราไม่สามารถเข้าถึงความจริงทางศาสนาได้ ก็เพราะระดับความเข้าใจและภาษาของข้อความนั้นต่างกัน พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ปัญหาในการเข้าใจศาสนาไม่ได้คือปัญหาใหญ่ในการเข้าถึงความจริงทางศาสนา ท่านจึงได้เสนอทฤษฎี ๒ ภาษา เพื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเข้าถึงความจริงทางศาสนา โดยท่านเห็นว่า ข้อความแต่ละข้อความซ่อนความจริงทางศาสนา เราต้องใช้ภาษาธรรมเป็นเครื่องมือไขความลับนั้น ภาษาธรรมจึงมีความเป็นกลางระหว่างศาสนา (ภาษาคน) และสื่อถึงความจริงทางศาสนา เหมือนกับนิ้วที่ชี้ไปสู่ดวงจันทร์ อันเป็นการย้ายพระพุทธรูปออกเพื่อพบพระธรรม และย้ายคัมภีร์ออกเพื่อสัมผัสความจริง

ภาษาธรรมคือกระบวนการแปรสภาพโลกทางกายภาพให้เป็นโลกทางจิต จากข้อความมีอักษรให้เป็นข้อความไร้อักษร (สูงสุดคืออธิบายไม่ได้) จากความไม่เข้าใจสู่ความเข้าใจ มีอยู่ ๓ มิติ คือ ภาษาธรรมชั้นต่ำ เช่น กิน คือ กินอาหาร กินทางปาก แต่ในภาษาธรรม หมายถึง กินที่มากกว่านั้น คือกินทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ภาษาธรรมชั้นสูง เช่น ธรรม คือ อักษร คัมภีร์ หนังสือ แต่ในภาษาธรรมหมายถึง ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ และผลของการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ ภาษาธรรมชั้นรุนแรง เช่น ยิ่งเดินจะยิ่งไม่ถึง ในภาษาคนอาจหาความเป็นจริงไม่ได้ แต่ภาษาธรรมหมายถึง ถ้ายังต้องการก็ไม่ถึงนิพพาน ถ้ายังอยากก็ไม่ถึงความสงบ เป็นต้น มีเงื่อนไขที่จำเป็นคือ (๑) การต้องยอมรับความมีอยู่ของโลกทางกายภาพและจิต เพราะเราไม่สามารถปฏิเสธความมีอยู่ของทั้ง ๒ อย่างได้ คราบเท่าที่เรายังเข้าใจว่าสิ่งนั้นมีอยู่ (มีอัตตา) (๒) ความจำเป็นที่จะต้องยึดโยงโลกทางกายภาพ คือ การทำสิ่งที่เรายังคิดว่ามีอยู่ให้มีประโยชน์ (๓) การแปรสภาพโลกกายภาพให้เป็นจิต (๔) การไม่ตั้งแง่รังเกียจโลกกายภาพ เพราะเป็นโลกกายภาพเป็นเหมือนกระจกสะท้อนความจริงเบื้องหลังปรากฏการณ์ และสิ่งสำคัญคือ (๕) โลกกายภาพที่แปรเป็นจิตต้องตั้งอยู่บนความว่าง เพื่อจุดหมายของภาษาธรรมคือ การไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือ ว่างจากการยึดถือความเป็นตัวตน (อหังการ-มมังการ) จึงกล่าวได้ว่า ภาษาธรรมคือสื่อกลางระหว่างโลกทางกายภาพกับความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ระหว่างสัญลักษณ์สื่อความจริงกับความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ระหว่างศาสนาที่ไม่แท้จริงกับศาสนาที่แท้จริง และระหว่างศาสนา (ภาษาคน) ทั้งหลายกับความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ดังนั้น ภาษาธรรมจึงเป็นตัวนำจากความมีศาสนาไปสู่ความไม่มีศาสนา หรือตัวกลางระหว่างความมีศาสนาและความไม่มีศาสนา เพราะภาษาธรรมแปรสภาพการยึดติดโลกกายภาพให้กลายเป็นการปล่อยวางและว่างทางจิต

จริงอยู่ ภาษาธรรมที่พุทธทาสภิกขุเสนอมานี้ จะมีลักษณะพิเศษกว่าภาษาทั่วไป (ภาษาคน) ในกรณีที่ คนทั่วไปอาจมองเห็นหินเป็นหิน เห็นดินเป็นดิน แต่การมองด้วยภาษาธรรมจะเห็นหินไม่ใช่หิน เห็นดินไม่ใช่ดิน ซึ่งหากพิจารณาผ่านคัมภีร์ศาสนาจะมีวิธีการแบบนี้อยู่ จึงอาจกล่าว

ได้ว่า ไม่ใช่ของใหม่เอี่ยม เพียงแต่ท่านได้นำมาจัดระบบและวางระเบียบใหม่ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง พัฒนาต่อยอดให้ความวิจิตรและง่ายต่อระดับความเข้าใจที่ต่างกันสู่เป้าหมายอันเดียวกัน ภาษาธรรมจึงเป็นภาษาที่จำเป็นของ “ไม่มีศาสนา”/“ข้ามพ้นความเป็นศาสนา”

ในการตรวจสอบความจริงทางศาสนา เราคงต้องอาศัยความรู้ชนิดพิเศษที่ผู้วิจัยเรียกว่า “จิตประสพการณ์” เพราะน่าจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดทางศาสนา ในการที่เราจะรู้ว่า เราสัมผัสความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติแล้ว สภาวะเช่นนั้น ไม่มีข้อความหรือภาษาใดอธิบายได้ครบถ้วน อย่างที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า สิ่งที่เราพูดได้นี้ไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่ของจริง สิ่งที่เป็นธรรมะแท้จริง เราพูดไม่ได้” เมื่อถึงขั้นนี้ เราจะรู้ได้เอง (ปัจเจก) ว่า เราสัมผัสความรอดจากทุกข์ทั้งปวงแล้ว/สิ้นทุกข์แล้ว

ศาสนาทั้งหลาย (ภาษาคน) สอนเรื่องความรอดจากทุกข์ทั้งปวง หากชีวิตทางศาสนาปลอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง จึงเป็นการสอดคล้องกับความมุ่งหมายของศาสนา ในการที่พุทธทาสภิกขุพัฒนาระบบศาสนา (ภาษาคน) ไปสู่ “ไม่มีศาสนา” เป็นการนำพาศาสนา (ภาษาคน) ให้ก้าวไปสู่ความไม่มีทุกข์ เมื่อศาสนา (ภาษาคน) ปลอดพ้นจากทุกข์ ชีวิตทางศาสนาจึงไม่มีทุกข์ จึงเป็น “นิพพานระหว่างศาสนา” ในภาษาธรรมเรียกว่า ไม่มีศาสนา/ว่างจากศาสนา จึงเป็น “หนึ่งเดียวทางศาสนา” (ภาษาคน) ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ทั้งปวง คือ การข้ามพ้นความเป็นศาสนา

อนึ่ง การจะบอกว่า “ไม่มีศาสนา” คือ “เอกภาพทางศาสนา” ก็ได้ เพราะในความหลากหลายโดยชื่อมีความเป็นหนึ่งเดียวโดยสาระที่แท้จริงของศาสนา/ความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ จะบอกว่า “ไม่มีเอกภาพทางศาสนา” ก็ได้ เพราะไม่ได้เป็นเอกภาพในฐานะที่ศาสนาทั้งหมดรวมกันเป็นหนึ่ง หากแต่เพราะ “ไม่มีศาสนา” (ภาษาธรรม) จึงไม่มีเอกภาพทางศาสนา เมื่อไม่มีศาสนา/ไม่มีเอกภาพทางศาสนาจึงบอกไม่ได้ว่า “เป็นสิ่งนั้น” / “เป็นสิ่งนี้” / “เป็นอะไร” เพราะมันเป็นอย่างที่เป็นและเพราะว่างจากที่จะเป็น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีแนวโน้มที่อาจจะระบุได้ว่า แนวคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุจัดเป็น “พหุนิยมทางศาสนา”^๑ แต่ในความคิดของผู้วิจัยเห็นว่า จากกรอบความคิดทางศาสนาของ

^๑ ดูรายละเอียดในงานการศึกษาของ นภเดช กาญจนะ เรื่อง “พหุนิยมทางศาสนาของจอห์นฮัก กับ ปัญหาเกี่ยวกับความจริง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทสรุปและข้อเสนอแนะ. และ การสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว จากงานของ พระมหาอดิเรก เทพพนม, เรื่อง “จุดยืนของท่านพุทธทาสต่อแนวคิด Inclusivism และ Pluralism” ใน ปฏิรูปสังคมไทย : ความคาดหวังกับความจริง, วารสารการประชุมวิชาการระดับชาติ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศึกษาศาสตร์ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๓, (นครปฐม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๘.

พุทธทาสภิกขุที่ว่า “ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์” โดยไม่มีการระบุว่าเป็นศาสนา ก. ข. หรือ ค. และ ข้อความที่ว่า “ศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ” “ศาสนาคือสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด และจำเป็นอย่างที่สุด” เป็นการบ่งชี้ความเป็นศาสนาเดียวมากกว่าความเป็นพหุนิยมทางศาสนา อย่างไรก็ตาม หากมีความจำเป็นจะต้องจัดความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุลงในทัศนะใด ทัศนะหนึ่ง ใน ๓ ทัศนะคือ Exclusivism Inclusivism และ Pluralism ผู้วิจัยขอจัดลงใน “Inclusivism” แต่ก็ต้องยอมรับว่า การยึดตามกรอบเดิมของ Inclusivism จะไม่อาจจัดได้ลงตัว เช่นกัน เหตุผลที่ผู้วิจัยจัดเช่นนั้นเพราะ (๑) กรณีของ Exclusivism เป็นการปฏิเสธศาสนาอื่นทั้งหมด โดยที่ผู้ปฏิเสธและถูกปฏิเสธมีสถานภาพของความเป็นศาสนาใดศาสนาหนึ่งทางสังคมอย่างชัดเจน เช่น เมื่อเอ่ยถึงศาสนาคริสต์ เราจะรู้ได้ทันทีว่ามีสถานภาพทางสังคมอย่างไร แตกต่างจากศาสนา พุทธและอิสลามอย่างไร เป็นต้น จึงดูเหมือน Exclusivism เป็นการเป็นปฏิเสธศาสนาในแง่กายภาพ ชัดเจน ขณะเดียวกันเป็นการปฏิเสธในมิติทางจิตวิทยาและอภิปรัชญาของศาสนาอื่นไปในตัว ความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุไม่ได้มีแนวโน้มในลักษณะแบบนั้น จริงอยู่ งานวิจัยของพระ มหาอดิเรก เทพนม อาจมองว่า ในช่วงต้นการเผยแพร่ธรรมของพุทธทาสภิกขุ จะเป็นแบบ Exclusivism แม้จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ซึ่งไม่น่าแปลกเพราะ เมื่อมนุษย์ได้รับการหล่อหลอมมาด้วย ประสบการณ์แบบใด ก็จะมีแนวโน้มที่จะยืนอยู่บนประสบการณ์แบบนั้น แต่คงไม่ยุติธรรมสำหรับ ความคิดทางศาสนาโดยรวมของพุทธทาสภิกขุ และหากพิจารณาบนฐานคิดแบบพุทธ ที่เป็นฐานคิด หลักของพุทธทาสภิกขุ ฐานคิดแบบพุทธเปิดกว้างเพื่อการพิสูจน์ และไม่ปฏิเสธหากมีความคิดแบบ อื่นที่สอดคล้องกับพุทธและเป็นประโยชน์ต่อการที่จะให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ อันจะเห็นได้จากการที่พุทธองค์ได้ศึกษาเรียนรู้ทางจิตภาวนามาก่อน ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จิตภาวนาก่อน นั้นยังคงได้รับการตอบรับที่ดีสำหรับพระพุทธศาสนา (๒) กรณีของ Pluralism ซึ่ง ภาควิชา กายา จณะ ได้จัดแบ่งออกเป็น ๓ แบบคือ พหุนิยมทางศาสนาแบบสัมพัทธ์ ที่ยอมรับความแตกต่างทาง ศาสนาที่มีสถานะเท่าเทียมกัน แต่ไม่มีตัวความเป็นจริงรองรับ เช่น แนวคิดของฟิลลิปส์ พหุนิยม ทางศาสนาแบบเอกภาวะ คือทัศนะที่เชื่อว่าความเป็นจริงทางศาสนา^๒ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและ เป็นสิ่งสูงสุด แต่ยอมรับศาสนาที่แตกต่างกันซึ่งมีฐานะเท่าเทียมกัน เช่นแนวคิดของ จอห์น อิก และ พหุนิยมทางศาสนาแบบพหุภาวะ คือทัศนะที่เชื่อว่าศาสนาทั้งหลายเท่าเทียมกัน และความเป็นจริง

^๒ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเรียก “ความเป็นจริงทางศาสนา” ของท่านอาจารย์ภาควิชาว่า “ความจริงทาง ศาสนา” หรือ “ภาวะความจริงทางศาสนา” เพราะผู้วิจัยเข้าใจว่า ความจริงแท้ทางศาสนา คือ ความจริงทางศาสนา แต่สิ่งที่ปรากฏทางศาสนา คือความเป็นจริงทางศาสนา

หลากหลายตามศาสนาที่แตกต่างกัน เช่น แนวคิดของ ขง หวัง และเฮส มาร์ค 'ไฮม์' โดยท่านได้ระบุว่า แนวคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุจัดอยู่ใน “พหุนิยมทางศาสนาแบบเอกภาวะ”

ผู้วิจัยเห็นว่า “พหุนิยมทางศาสนา” ควรจะเป็นความแตกต่างทางศาสนาที่มีสถานะเท่าเทียมกันทั้งหมด ทั้งความจริงทางศาสนาและวัฒนธรรมทางศาสนา ตามลักษณะนี้ พหุนิยมทางศาสนาแบบสัมพัทธ์และพหุนิยมทางศาสนาแบบพหุภาวะ จะจัดอยู่ในพหุนิยมทางศาสนาได้ ส่วนพหุนิยมทางศาสนาแบบเอกภาวะ ไม่น่าจะจัดอยู่ใน “พหุนิยมทางศาสนา” เพราะ ถ้าเริ่มต้นด้วยการยอมรับความหลากหลายทางศาสนาอันมีสถานะเท่าเทียมกัน หรือทุกศาสนามีสถานะทางศาสนาที่เท่าเทียมกัน แต่เบื้องปลายยอมรับความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา คล้ายกับข้อเปรียบที่ว่า “ห้วงมฤตยูท้ายมังกร” เพราะเมื่อพิจารณาความจริงทางศาสนาแบบที่มีพระเจ้าและไม่มีพระเจ้า เฉพาะเพียงความจริงสูงสุดก็เป็นปัญหาให้ต้องขบคิด พหุนิยมทางศาสนาแบบเอกภาวะ ควรจะจัดอยู่ใน “Exclusivism” มากกว่า เพราะทัศนะแบบนี้ยอมรับความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา เหตุผลคือ ถ้าศาสนาไม่มีความจริงสูงสุดทางศาสนารองรับ ศาสดาดังกล่าวจะยังคงยอมรับว่าเป็นศาสนาหรือไม่ เช่น ในศาสนาคริสต์ไม่มีพระเจ้า ในศาสนาพุทธไม่มีนิพพาน และเป็นไปไม่ได้ที่จะให้การยอมรับไม่ได้ว่าเป็นศาสนา เมื่อเรายอมรับว่า ศาสนาต้องมีความจริงสูงสุดรองรับ กรณีที่ศาสนา ก. ยอมรับว่า ส. คือความจริงสูงสุด ไม่ใช่ จ. ป. หรือ ล. ดังนั้น ส.จึงเป็นความรอด และ ส.คือหนึ่งเดียว กรณีที่ยอมรับว่า จ. ป. ล. และ ส.คือหนึ่งเดียว ถ้าอย่างนั้น เบื้องต้นก่อนจะเข้าสู่ความเป็น จ. ป. ล. และส. ก็ต้องมีรูปแบบทางศาสนาที่ไม่แตกต่าง อีกอย่างหนึ่งที่เป็นปัญหาเรื้อรังคือ การที่เราไม่อาจจะทราบได้ว่า ความจริงสูงสุดคือ จ. ป. ล. และ ส.มีสถานะอันเดียวกัน สำหรับแนวคิดของพุทธทาสภิกขุนี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับทัศนะของนภเดช กาญจนะ คือความจริงทางศาสนาในความคิดของพุทธทาสภิกขุนี้มีลักษณะแบบ “เอกภาวะ” แต่ไม่เห็นด้วยว่า พุทธทาสภิกขุจะยอมรับความเป็นศาสนาทั้งหมดของทุกศาสนาว่าคือศาสนา สิ่งที่พุทธทาสภิกขุยอมรับคือ ทุกศาสนามีลักษณะแห่งศาสนา แต่ไม่ใช่ทั้งหมดของศาสนาคือศาสนาที่แท้จริง หมายถึง ในแต่ละศาสนามีลักษณะแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ แต่ในบางลักษณะของศาสนาเป็นไปเพื่อการเพิ่มทุกข์ ในกรณีหลัง เป็นศาสนาแฝง ไม่ใช่ตัวศาสนาที่แท้จริง^๓ โดยท่านเห็นว่า ความรอดจากทุกข์มี ๒ ลักษณะคือ รอดทางกาย ที่หมายถึง การไม่ตาย และความรอดทางจิตวิญญาณ คือรอดจากความทุกข์ที่เกิดจากกิเลส^๔ แต่

^๓ นภเดช กาญจนะ เรื่อง “พหุนิยมทางศาสนาของจอห์นฮัก กับปัญหาเกี่ยวกับความจริง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘-๙.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๑๕๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

สิ่งที่เราจะเรียกว่า ศาสนาได้นั้นต้องคู่กับความรอดทางจิตวิญญาณ^๖ ศาสนาทงกายภาพที่ไม่ใช่ตัวการกระทำหรือตัวการปฏิบัติเพื่อความรอด จะไม่ใช่ศาสนา ดังนั้น ลักษณะเบื้องต้นของ “เอกภาวะทางศาสนา” คือ “เอกนิยม” ที่หมายถึง ตัวการกระทำเพื่อความรอดเท่านั้นคือศาสนา

ทำไมผู้วิจัยจึงมองว่า ความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ^๗ นั้น หากจำเป็นจะต้องจัดลง น่าจะจัดลงในความคิดแบบ “Inclusivism” ซึ่งก็ไม่อาจจะลงตัวเสียเลยทีเดียว เหตุผลคือ เพราะพุทธทาสภิกขุมองว่า ตัวการปฏิบัติเพื่อความรอดคือศาสนาแท้จริง ขอให้พิจารณาข้อความต่อไปนี้

ระบบปฏิบัติเพื่อรอดออกจากความทุกข์โดยตรง นั่นคือศาสนา เป็นลักษณะเฉพาะของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา ไม่ใช่คำพูด ไม่ใช่ตัวหนังสือ ไม่ใช่อะไรทำนองนั้น ไม่ใช่พิธีรีตอง ไม่ใช่ลัทธิธรรมเนียม แต่เป็นตัวการปฏิบัติ...^๘

นอกจากท่านระบุว่าอะไรคือศาสนาแล้ว ท่านยังระบุถึงสิ่งที่ไม่ใช่ศาสนาเข้ามาด้วย ทั้งที่สิ่งดังกล่าวอยู่ในกรอบของศาสนาโดยทั่วไป ดังนั้น ถ้าอันใดไม่ใช่ตัวการปฏิบัติเพื่อความรอด จะไม่ใช่ศาสนา ในบางศาสนามีบางลักษณะที่ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติเพื่อความรอด ดังนั้น ในบางศาสนาจึงมีบางลักษณะที่ไม่เรียกว่าเป็นศาสนา และดังนั้น ถ้าต้องการให้บางศาสนามีความเป็นศาสนาอย่างแท้จริงตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ บางศาสนาก็ต้องมีการประพฤติกกระทำเพื่อความรอดอย่างสมบูรณ์โดยส่วนเดียว ศาสนาที่แท้จริงตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุจึงมีลักษณะแกนกลางระหว่างศาสนาทั่วไป หากศาสนาทั่วไปต้องการจะเข้าสู่แกนกลาง ก็ต้องมุ่งสู่การประพฤติกกระทำเพื่อความรอดอย่างสมบูรณ์โดยส่วนเดียว นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาความจริงทางศาสนา แม้พุทธทาสภิกขุจะมองว่า พระเจ้าคืออย่างเดียวกันกับธรรม ปริมาณัน เต้า ความจริงสูงสุด ความจริงตามธรรมชาติ แต่พระเจ้าในความคิดของพุทธทาสภิกขุไม่ได้อยู่ในฐานะบุคคล ดังนั้น จะเป็นภาวะเดียวกันกับศาสนาที่มีพระเจ้าในฐานะบุคคลได้อย่างไร

อย่างไรก็ตาม การที่ผู้วิจัยมองว่า ทัศนะทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุไม่อาจจะจัดได้ลงตัวก็เพราะว่า แนวคิดแบบ “Inclusivism” ขอมรับความเป็นศาสนาทั้งหมดว่าเป็นศาสนา แต่พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีบางลักษณะทางศาสนาที่ไม่ใช่ศาสนา ถึงอย่างนั้น เมื่อพิจารณาทัศนะทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุในเบื้องปลาย คือ “ไม่มีศาสนา” จึงไม่อาจจะจัดได้ว่าเป็นอะไร

เมื่อพิจารณาภาพรวมของแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ แนวคิดนี้ อาจมีปัญหาบางประการในการเข้าถึง คือปัญหาเรื่องความจริงทางศาสนาที่สัมพันธ์กับชีวิตทาง

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ศาสนา เพราะบางศาสนายอมรับพระเจ้าในฐานะบุคคล แต่ไม่ยอมรับพระเจ้าในฐานะบุคคล ขณะที่ชาวพุทธอาจไม่มีปัญหา เพราะพระเจ้า ธรรม เต๋า ฯลฯ เป็นเพียงชื่อสมมติเพื่อสื่อถึงสิ่งหนึ่งเท่านั้น สิ่งหนึ่งนั้นคือความจริงทางศาสนา แต่ผู้ที่มอบชีวิตแด่พระเจ้าในฐานะบุคคล จะรับไม่ได้กับการที่จะแปลงพระเจ้าในฐานะบุคคลให้กลายเป็นบุคคล อย่างไรก็ตาม เราอาจแก้ปัญหานี้ได้บ้างจากแนวคิดเรื่องตรีนิติของศาสนาคริสต์ที่แบ่งถึง (๑) พระบิดา (๒) พระบุตร (๓) พระจิต ที่มีอำนาจรวมกันเป็นหนึ่งเดียวคือ “พระเจ้า” โดยการมองผ่านพระบิดา พระบุตร ไปสู่พระจิตหรือพระวิญญาณบริสุทธิ์ ก็คือพระเจ้าในฐานะบุคคล ผ่านการยึดคิดในพระบิดาและพระบุตรไปสู่ธรรมชาติแห่งพระวิญญาณบริสุทธิ์ ซึ่งคือธรรมชาติแห่งพระบิดาและพระบุตร คือพระเจ้าที่แท้จริง นอกจากนั้นการมองผ่านแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาฮินดู คือ (๑) พระพรหม (๒) พระวิष्ณุ (๓) พระศิวะ ที่เป็นพระเจ้าในฐานะบุคคล ทำหน้าที่ต่างกัน ทะลุไปสู่พระเจ้าแบบบุคคลคือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป และถอดถอนการยึดถือ เพราะไม่อาจถือครองสิ่งใดได้ การมองแบบนี้อาจเป็นอีกทางหนึ่งเมื่อถึงที่สุด เราจะคือหนึ่งเดียวความจริงทางศาสนาอย่างที่ฮินดูและซิกข์ระบุไว้ก็ได้ ในกรณีที่เรามีธรรมชาติแยกเช่นพระเจ้า และเราจะอยู่ในอาณาจักรของพระเจ้ายกก็ได้ ในกรณีเดียวกันคือเรามีธรรมชาติเดียวกันและอยู่ในร่างบุคคลของพระเจ้า ซึ่งสิ่งนี้น่าจะคือ การพยายามเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตนๆ และการพยายามทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา ที่จะไปสู่ความเป็นศาสนาที่แท้จริงเดียวกันตลอดสาย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษา

การทำงานวิจัยชิ้นนี้ออกมา เกิดจากความพยายามที่จะทำความเข้าใจแนวคิดทางศาสนาของพุทธศาสนาสิกข์ กรณิ อะไรคือศาสนาและไม่มีศาสนา ศาสนาหนึ่งเดียวไปสู่ความไม่มีศาสนาได้อย่างไร และเพื่อเป็นข้อเสนอในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งทางศาสนาทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนา นอกจากนั้นต้องการจะหยิบยกและเชิดชูภูมิปัญญาไทยให้เกิดการตระหนักในสังคมศาสนาไทย ผู้วิจัยไม่ได้หวังว่างานที่สร้างขึ้นนี้จะก้าวสู่ความเป็นนานาชาติหรือไปต่อกรกับนานาชาติแต่ประการใด ความหวังเล็กๆ อีกอันหนึ่งคือ ความเข้าใจอันดีและประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้มีศาสนา

ความบกพร่องของงานชิ้นนี้มีช่องว่างให้ตอบได้ไม่น้อย ช่องว่างดังกล่าวอาจนำมาทำเป็นงานวิจัยได้อีกหลายเล่ม อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับข้อเสนอที่ว่า “การข้ามพ้นความเป็นศาสนา/ไม่มีศาสนา” คือทางออกของปัญหาศาสนานั้น เราอาจมองว่า ข้อเสนอนี้ค่อนข้างจะเป็นอุดมคติสุดขีดความเห็นนี้ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะถ้าเราไม่จินตนาการก่อน จะมีหรือที่เราจะแปลงโลกแห่ง

จินตนาการให้กลายเป็นโลกแห่งความเป็นจริง เพื่อปิดข้อกังขาในกรณีที่มีมองว่าความคิดแบบนี้ค่อนข้างเป็นอุดมคติสุดขีด จึงควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติ (ปฏิบัตินิยม) เพื่อตรวจสอบว่า ข้อเสนอดังกล่าวมีความเป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติได้มากน้อยเพียงใด ผู้วิจัยเข้าใจว่า สำหรับพุทธทาสภิกขุ สิ่งที่เสนอมานั้นล้วนแต่มีการลองปฏิบัติก่อนแล้ว

นอกจากนั้น ในการตีความศาสนา ผู้วิจัยเห็นโครงสร้างเกี่ยวกับความเข้าใจศาสนาคล้ายๆ กับการตีความศาสนาของ พอล ริเคอร์ เรื่องนี้จะเหมาะกับผู้มี ความเชี่ยวชาญอย่างน้อย ๒ ภาษา คือ ภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทย

ในการตีความศาสนาของพุทธทาสภิกขุ นั้น จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการเข้าใจศาสนา นอกเหนือจากการเข้าใจตามตัวอักษร ดังนั้น การเข้าใจศาสนาของท่านจึงน่าจะเป็น “ศาสนาคือการตีความ” หมายถึงว่า เราจะยังไม่ควรเชื่อตามที่ศาสนาระบุไว้ว่าเป็นลักษณะอักษร จนกว่าเราจะตรงด้วยปัญญา พิสูจน์ได้ด้วย การปฏิบัติ รู้ยังเห็นจริงอย่างที่ศาสนาระบุไว้ เมื่อนั้นจึงค่อยเชื่อว่า ศาสนาแสดงความจริง

แม้ว่า ทฤษฎีการตีความศาสนาของท่าน จะได้รับการกล่าวขานว่าเป็นทฤษฎีที่อยู่บนฐานคิดแบบพุทธ จึงอาจกลายเป็นความรู้สึกรังเกียจภายในใจสำหรับผู้ที่ไม่ได้อยู่ในโลกของพระพุทธศาสนา ถึงอย่างนั้น ทฤษฎีดังกล่าว ก็ยังอยู่ในฐานะสิ่งต้องพิสูจน์จากมิติของศาสนาต่างๆ ในการเข้าใจศาสนาเช่นกัน จึงน่าจะขยายทฤษฎีการตีความศาสนาของท่านไปสู่เนื้อหา นอกเหนือจากพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นไปได้ที่ทฤษฎีดังกล่าวนี้จะเป็นคุณูปการต่อการเข้าถึงหัวใจของศาสนาต่างๆ ได้อีกแนวทางหนึ่งในหลากหลายที่สอดคล้องกับศักยภาพบุคคล อีกประการหนึ่ง ในคราวที่เรากล่าวถึงความจริงทางศาสนา ดูเหมือนว่า ความจริงทางศาสนาจะเป็นสิ่งหนึ่ง นอกเหนือจากตัวเรา (ตัวเราคืออย่างหนึ่ง ความจริงทางศาสนาคืออย่างหนึ่ง) แต่จากการศึกษา แนวคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยคล้ายๆ จะมีความคิดว่า ตัวเรา (ความเป็นตัวตนอย่างที่เป็น) กับความจริงทางศาสนาคืออันเดียวกัน สิ่งทีกล่าวนี้นี้คงจะต้องได้รับการศึกษาต่อไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อสังคมศาสนา

ข้อเสนอเรื่อง “ไม่มีศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุนี้ เราอาจมองในภาพของภูมิปัญญาแบบไทยบนฐานคิดของศาสนา แต่หากพิจารณาสาระเบื้องต้น ข้อเสนอนี้มีความเป็นสากลเพราะเป็นสิ่งที่แผ่ได้อย่างไม่จำกัดและไม่ได้ยึดติดกับทัศนะใดทัศนะหนึ่งในหลากหลายทัศนะ ที่ผ่านมาข้อเสนอนี้อาจได้รับการกล่าวถึงในวงจำกัด หากจะมีการหยิบขึ้นมาเพื่อพิจารณาขยายวงออกไป จึงน่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนาระหว่างสังคมศาสนา

อนึ่ง จากคำถามที่ว่า “งานชิ้นนี้ให้ประโยชน์อะไรกับสังคมบ้าง” งานชิ้นนี้เหมือนกับลูกหินที่ผู้วิจัยแกะสลักตามศักยภาพ จึงไม่อาจกลมเกลี้ยงสมบูรณ์ได้เหมือนกับช่างมืออาชีพ ลูกหินยังคงเป็นลูกหินที่ดูกว้างไว้ แต่ลูกหินจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อเรานำไปเป็นส่วนประกอบเพื่อที่จะสร้างบ้าน ถ้าสังคมนี้ต้องการสร้างบ้านแบบไม่มีศาสนา (แบบภาษาธรรม) งานชิ้นนี้จะช่วยได้ในระดับความคิด ส่วนทางด้านจิตวิญญาณที่จะเป็นอันเดียวกันกับความจริงตามธรรมชาตินั้น คงต้องอาศัยศาสนา (ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อรอดจากทุกข์ที่สะสมตามลำดับ) อันเป็นการเฉพาะตนๆไป และหากทำได้ ก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับผู้มีศาสนาอย่างแท้จริง